

členstvo viazané príbuzenskými vzťahmi. V tomto období objavujú sa noví obyvatelia dediny a už 10,5% rodín nemá žiadnych príbuzných priamo v dedine ani v okolí. Upadá význam susedsko-rodinnej pomoci a v lokálnom spočenstve začína postupný proces dezintegrácie.

Obdobie od roku 1945 do roku 1963 prehlbuje a rozširuje rozsah týchto zmien v dedine Modlnica. Sú to zmeny nielen v štruktúre dediny, zmeny v dôsledku roľníckej reformy, ale predovšetkým zmeny, vyvolané novým politickým zriadením. V spoločenskej štruktúre Poľskej ľudovej republiky politicky i spoločensky stávajú sa roľnícke masy rovnocennými partnermi robotníckej triedy. Toto ich nové spoločenské postavenie a vysoké ocenenie však v popisovanej dedine nemôže postačiť k tomu, aby roľníci zostávali roľníkmi naďalej, aby si dedina udržala svoj roľnícky charakter. Prebytok pracovných síl na dedine, postupujúca mechanizácia, blízkosť mesta a industrializácia vedú k tomu, že v roku 1963 zostalo v Modlnici len 13,7% rodín, ktoré sa zaoberajú roľníctvom.

V r. 1945–1963 proces dezintegrácie dedinského spočenstva a individualizácia rodiny, ktorá začala v predchádzajúcom období, pokračuje v oveľa väčšej miere. Do rodín sa prenášajú mestské vzory života vo všetkých sférach, v spolužití, výchove detí, v zariadení domu, oblečení i využívaní voľného času. Tieto tvoria nové kritériá na ocenenie jednotlivca a rodiny. Prestáva hodnotenie zdroja zárobku a spôsob, akým sa rodina k týmto materiálnym hodnotám dostáva. Preto už na dedine nestojí v popredí spoločenskej vážnosti bohatý roľník, vlastník pôdy, ale ten, kto v napodobňovaní mestského vzoru života je najbližšie. Mizne tiež majetná diferenciácia pri nadväzovaní priateľských kontaktov medzi rodinami. Priateľstvá medzi rodinami sa nadväzujú prostredníctvom spoločného zamestnania a hlavne školy, ktorú navštevujú ich deti.

Oproti predchádzajúcim obdobiam, jednou z podstatných zmien, ktorá má prevratný vplyv na život rodiny, je zamestnanosť žien v meste. Je to nový jav, ktorý na dedine do tohoto obdobia bol neznámy — najmä v takom rozsahu. Zamestnanosť žien predovšetkým kvalitatívne vplyva na vzťahy medzi manželmi. Stavia ženu do rovnocenného postavenia voči mužovi a tak vytvára nový model partnerského manželstva. Vplyva i na štruktúru rodiny. Malá rodina pri zamestnaní oboch rodičov a pri nedostatočnom počte zaopatrovacích zariadení pre deti nemôže splňať svoje poslanie pri zaopatrení detí. Tuto situáciu si zamestnaní manželé najčastejšie riešia spoločnou domácnosťou s rodičmi, čo vyvoláva podobne ako v meste vzrast viacgeneračných rodín. Toto riešenie obidve generácie považujú za krajné a všeobecne nepočíta sa s ním perspektívne. Výchovná funkcia rodiny tohoto typu nadobúda úplne inú napln v porovnaní s výchovnou funkciou rôznych typov roľníckych rodín predchádzajúcich období. Pri výchove detí stále väčšiu úlohu zohráva škola, no

i v rodine prisudzuje sa jej väčší význam ako v minulosti. Je sústredená predovšetkým na podporu školy a na vytváranie priaznivých podmienok pre štúdium detí.

Podstatnou zmenou vo všetkých typoch rodín je to, že výrobná funkcia rodiny klesá a nemá zásadný vplyv na iné oblasti a funkcie rodiny. Väčšina potrieb, ktoré boli uspokojované rodinnou výrobou, sú teraz nahradené službami a nákupmi z mesta. Zvyšuje sa však úroveň spotreby rodiny a odstraňuje sa pomerne príznačná pre minulosť sezónnosť v stravovaní.

V novom spôsobe života rodiny, ktorý je vyvolaný uvádzanými zmenami, objavuje sa potreba voľného času. U staršej generácie sa takáto potreba prejavovala poväčšine vo forme bežného oddychu po práci, besedami so susedmi na priedomi, atď. Mládež voľný čas trávi v kine, divadle, športom, výletami, avšak po uzavretí manželstva len malá časť pokračuje vo využívaní voľného času takýmto spôsobom, väčšina pokračuje v starých tradičných formách trávenia voľného času na dedine.

Mládež je vôbec orientovaná na mesto, na získanie vzdelania, kvalifikácie, a aj tá časť mládeže, ktorá žije v čisto roľníckych rodinách, nechce zostať na hospodárstve. Vzorom sa stáva ekonomicky na rodine nezávislá mládež, ktorá voľne disponuje so zarobenými peniazmi oproti minulosti, kedy mladá ľudia za svoju každodennú prácu boli. Jednorázove odmenení dedením, nemali vlastných peňazí a len pri takých príležitostiach ako bol jarmok a zábava dostali od otca malú sumu vreckového. Mládež úplne samostatne rozhoduje o svojom budúcom povolání a toto rozhodovanie nie je určované vlastníckou pozíciou rodiny.

Dedina v súčasnosti predstavuje diferencované spoločstvo nie podľa majetku, ale podľa zamestnania. Zárobky mimo roľníctva vyrovnali rozdiely v materiálnej úrovni bytvaní, obliekania a stravovania rodín — zostávajú rozdiely v spôsobe získavania týchto prostriedkov. Vplyv mesta, masových prostriedkov kultúry pôsobí nivelizačne aj na podmienky kultúrnej úrovne života rodín.

V práci autorka široko a detailne popisuje dynamiku zmien spoločenskej štruktúry dediny a od nich odvodené zmeny roľníckych rodín. Dá sa predpokladať, že táto práca vzbudí záujem na porovnávaci výskum s našou dedinou. Z nej by mohlo vzniknúť spoznanie určitých spoločných zákonitostí i špecifických rozdielov, ktoré vyplývajú z rozdielnej histórie, tradície i súčasnej roľníckej politiky Poľska a CSSR.

Jolana Jančovičová

Hartley E.L. & Hartley R.E.: Fundamentals of Social Psychology
New York, Knopf 1952.

Obsáhlá príručka manželů Hartleyových, patrícih k predným americkým sociálnym psychologóm, chce podať koherentný úvod do ob-

lasti sociální psychologie, která je právě v USA často tradována jen jako soubor dat, nebo jejímž jednotlivým činitelem je nějaká koncepce učení. Těžištěm výkladu je pojem komunikace, proti konvenčnímu těžišti ve výkladu motivace učení. Pro svou systematictost, podrobnost a důkladnost patří tato učebnice k nejoblíbenějším příručkám sociální psychologie, byla přeložena do jiných jazyků a je velmi rozšířena na vysokých školách i v západní Evropě. Kniha je rozdělena do tří částí: první pojednává o komunikaci jako základním sociálním jevu, druhá o procesu socializace, a třetí o individuu a skupině.

„Sociální psycholog zkoumá spíše funkce individua v jednotě se společností, s kulturní oblastí, v jednotě s organizovaným sociálním polem, a nikoli jako abstrakci neodvislou od sociálního pole“.

V minulosti, ve snaze redukovat sociální fenomény v laboratorních podmínkách, docházelo k častým zjednodušováním a abstrakcím. V protikladu k rozšířenému populárnímu pojetí není vědecké zkoumání odvislé čistě od laboratorního experimentování a je samozřejmé, že např. astronom, pracující vědecky, neprovádí experimenty s dráhami nebeských těles. V sociální psychologii je experimentování možné, příkladem toho jsou experimenty M. Sherifa se sociálními vlivy na vytváření individuálních norem chování. Studium sociálního chování dospěl Sherif k hypotéze, že individuální způsoby chování souvisí s určitými schématy, které získává individuum na základě své skupinové příslušnosti a pozice. Platnost těchto schémat se projevila v nejružnějších dimenzích chování (např. při oceňování času, vzdálenosti, při vizuálním a akustickém vnímání). Sherif převedl tento obecný problém na laboratorní podmínky a užil k jeho zkoumání tzv. autokinetického fenoménu. Malý, zřetelný se pohybující světelný bod byl ve svých pohybech u různých pokusných osob a v různých podmínkách různě hodnocen. U jednotlivých experimentů se ukazovala u pokusných osob charakteristická individuální variace šíře hodnocení. Střední hodnota těchto údajů byla pokusné osobě jakýmsi východiskem oceňování — variací šíře a toto východisko se ukazovalo u jednotlivců jako relativně konstantní. Avšak při společných pokusech, kdy bylo hodnocení prováděno veřejně a hlasitě, se vyskytovaly konvergující úsudky, a v dalším průběhu experimentu se variace šíře a průměrná tendence ostatních příslušníků skupiny vyrovnávala. Tyto skupinové určené normy se udržovaly i v pozdějších pokusech a neukazoval se návrat k původním individuálním normám. V tomto experimentu nečinil Sherif pokusy s mezilidskými vztahy, nýbrž převedl zkoumanou hypotézu do experimentálního projektu, v němž byl zkoumáný problém modelován obecně psychologicky. Tento postup je také nejčastější při experimentu v sociální psychologii, jež není experimentováním sensu stricto.

Méně četné jsou pokusy v normálních pod-

mínkách, tj. v prostředí konstruovaném mikrosituaci apod.

„Sociální psychologie je odvětvím sociálních věd, které se zabývají individuálním chováním v rámci sociálního dění.“

Východiskem sociální psychologie je pojem komunikace: „Člověk je živá bytost, která nejvíce užívá znaků a symbolů“ — slovy a gesty, jichž člověk používá jako prostředků dorozumění, stává se příslušníkem určité kultury a skupiny. „Rozumíme jeho chování, jeho cílům a motivům hlavně tím, co je schopen nám v nějaké formě sdělit“. Prostřednictvím komunikace působí člověk na člověka. „Komunikace je vlastním nositelem sociálního dění. Teprve komunikací se člověk stává sociální bytostí a může být jako takový pojímán“. Komunikace umožňuje přenos zkušeností z jednoho „nervového systému“ na jiný a proto se dá lidská společnost srovnávat s komplikovaným a integrovaným nervovým systémem.

Komunikace je různě definována: C. I. Hovland (1948) ji vymezuje jako „proces, jehož prostřednictvím individuum (komunikátor) předává vzruchy (obvykle verbální symboly), aby ovlivnilo chování jiných individuí“ — tato behavioristická definice však není vyhovující. H. Pratt (1944) chápe komunikaci jako „rozsířování nebo výměnu subjektivních obsahů, např. myšlenek, citů, mínění, obvykle prostřednictvím řeči, ale také obrazovými výrazy, napodobou a povzbuzením...“. Proces komunikace má tyto společné složky: 1. komunikátor (osoba, od níž proces vychází), 2. komunikant (příjemce informace), 3. komuniké (obsah komunikace), 4. komunikací vyvolaný účinek. Komunikace je polárním sociálním jevem, základní interakcí. Nejužívanějším prostředkem komunikace je řeč (verbal symbols), výrazovými prostředky se však mohou stát i jiné činnosti, např. tanec, blikání světla, zvuk tamtamu, kývání, mkrání atd. Intonace, mimika a gestikulace jsou neodmyslitelnými součástmi řeči. Mimořechové formy komunikace jsou velmi pestré. Některé city, ale i činy vyjadřují např. příslušníci kmene Orokaive na Nové Quineji pomocí větviček určitých rostlin, tzv. „heratu“, jež na znamení určitých pocitů, jako je hněv apod., nosí zvláštním způsobem, který současně naznačuje určitý vztah, např. že po dobu nošení této heratu — větvíčky na náramku nepřijmou od své ženy žádnou potravu. U některých slepců a hluchých lidí se objevily zvláštní schopnosti komunikovat jistě změny muskulatury a držení těla v blízkosti stojících osob a interpretovat je v určitém významu. H. S. Sullivan se domníval, že řečová komunikace vyrůstá z původnější emotivní komunikace, kterou prý pozoroval mezi rodiči a dětmi, u nichž se vyvíjí na základě určitých emotivních vazeb. Dítě používá celého systému předřečových symbolů, který se podobá hmatové abecedě slepců a hluchoněmých. Různá komunikativní media se vyznačují různým komunikativním vlivem. V dopisech, novinách a knihách chybí složka intonace, mimiky a gestikulace, podobně je tomu v ko-

munikaci na velkém vzdálenosti pomocí telefonu. V jiných situacích, kde nechybí mímika, např. v televizi nebo filmu, chybí další důležitý faktor komunikace — zpětná vazba. Účinek komuniké hodnotí komunikátor lépe, může-li pozorovat přímé účinky v chování komunikanta. Reakci komunikanta na komuniké však nemusí být vždy pozorovatelné chování.

Komunikace jako interakce je vždy proces reciproční a alternativní (reciprocal and alternating). Komunikací vyvolaná reakce vede opět k podnětu pro komunikátora a ke konstituování nového komuniké. Už dítě vyslovením slůvka „ma-ma“, které vyvolává silnou reakci u rodičů, se učí poznávat sílu tohoto komuniké a rozvíjí tak vlastní komunikativní schopnosti. Nevede-li tato forma jeho komunikace k výsledku, zkouší jinou. Tak získává zásobu zvuků a poslušků, které „znamenají“ věci, jednání a potřeby. Sociální adaptace individua závisí do značné míry od toho, jak se naučí používat symbolických významů skutečnosti, v níž žije — to je produktem kontaktu s druhými lidmi. V procesu komunikace se role komunikátora a komunikanta stále mění.

V procesu komunikace vychází komunikátor z určitého „obrazu komunikanta“. Každý rozhovor, přednáška, kniha sleduje určité ovlivnění komunikanta — východiskem je zde určitá hypotéza o komunikantovi, k němuž komuniké promlouvá, např. kniha k určitému okruhu čtenářů. Mnohdy je obraz druhého člověka sociálním stereotypem, tj. iracionálně převzatým názorem, který se vztahuje většinou na příslušníky určitých etnických skupin (Židy, Němce, Italy, Černochoy, apod.), jimž jsou přisuzovány určité vlastnosti (Italové jsou např. pokládáni za impulsivní, vášnivé a muzikální, černoši za pověřivé, líné atd.). Hypotézy o komunikantu se tvoří na základě elementárních vnějších znaků (oblečení, výraz atd.) a sekundárně na jeho vlastních komuniké. Na základě těchto proměnlivých hypotéz přizpůsobuje komunikátor svá expoze. Důležitým faktorem v procesu komunikace je postoj komunikanta, neboť jedním z axiomů psychologie je, že všechny podněty nevyvolávají v daném poli stejné silné reakce, což je funkcí pozornosti a zkušenosti vůbec. Postoje jsou určovány řadou endogenních a exogenních faktorů. Pohotovost k ignorování nebo naopak k preferování určitých podnětů vjemového pole závisí především od stavu potřeby a s ním spojené tenze, což bylo potvrzeno experimentálně (McGinnies 1949). Komuniké může být pojímáno analogicky k optickému poli jako proměnlivý vztah figury a pozadí. Postoje komunikanta mohou být chápány jako pozadí, na něž je promítáno komuniké; sociální postoje jsou zakořeněny ve zkušenosti individua a v jeho potřebách. Na základě afektivního zaměření vzniká tendence pojímat jako pravdivé to, co odpovídá určitým intencím, a vnímané v tomto smyslu interpretovat. Podobně si v procesu komunikace tvoří komunikant určitý obraz komunikátora, v němž velkou roli pro poro-

zumění intence a významu komuniké hraje projekce komunikanta. Aby komunikant mohl správně rozumět jiným, musí nejprve dobře rozumět sám sobě.

V konstituování komuniké volí komunikátor symboly, o nichž je přesvědčen, že poslouží jeho sdělovacím cílům. Některé z nich jsou však mnohoznačné a komunikant může na základě určitého postoje nebo neadekvátní interpretace komuniké reagovat neočekávaným způsobem. Slova komuniké mohou mít smysl (sense) a význam (meaning). Většina slov má smysl, tj. určitý osobní afektivní akcent. Význam je naproti tomu obecné lexikální vymezení. Slova vůbec mohou mít, jak ukázali sémantikové, denotativní funkci (tj. zastupují konkrétní skutečnost), nebo konotativní funkci (connotative, tj. vztahují se na vnitřní zkušenost). Denotativní slova mají jakýsi objektivní charakter (stůl, déšť atd.), konotativní slova mají subjektivní charakter (milý, krásný atd.). Extenzionální význam komuniké poukazuje vždy na něco vnějšího, na objekty nebo vztahy, které mohou být verifikovány. Intenzionální výpovědi se vztahují na stavy samotného mluvčího. Některé symboly jsou spíše kognitivně informativní, jiné mají afektogenní charakter. Komunikace užívající afektogenních symbolů má konotativní a intenzionální charakter. Hayakawa podává příklad symbolů rozličného afektivního obsahu, které mají stejný extenzionální význam: „Filet Mignon. Ia kvalita“ — „Prvotřídní kus mrtvé krávy“. Slova mohou tedy spíše informovat ve smyslu intelektuální gnose, nebo vyvolávat afekty. Symboly se rozlišují podle stupně své abstrakce.

Komunikace může mít psychotherapeutický význam. Analýza kasuistického materiálu psychoanalytických publikací ukázala, že v pozadí těchto případů byla silně blokována komunikace rodičů a dětí, která vedla k potlačení, na jehož základě se vyvíjela psychická maladaptace. V sociální interakci se rozvíjí systém představ a pojmů, které mají funkci schémat, jejichž prostřednictvím je zkušenost strukturována. Komunikace je pak narušována v míře, v jaké různí lidé spojují různé pojmy s toutéž objektivní skutečností. Hromadná komunikace se uskutečňuje prostřednictvím rozhlasu, televize, tisku, filmu, literatury atd.

Druhý díl knihy je věnován problému socializace, který vyjadřuje proces, jehož prostřednictvím se individuum stává členem společenské skupiny, vrstvá do společnosti, kultivuje se. V průběhu socializace přebírá individuum zvyky a mravy své kultury, adaptuje se. Pojmy socializace a vývoj osobnosti jsou dva různé aspekty téhož předmětu. Pojem socializace zdůrazňuje úlohu učení v procesu adaptace, pojem osobnosti výsledky tohoto procesu. M. Meadová zdůrazňuje, že každé dítě je kulturou ovlivňováno ve všech dimenzích svých společenských vztahů (v postojích, gestikulaci, tempu pohybu a řeči, způsobu a obsahu svého myšlení, ve schopnostech cítit atd.). V procesu socializace je důležitým momentem interna-

lizace (tj. akceptace sociálních norem) adaptace společenským normám chování. Již svou řečí, již se musí učit, a ostatními lidmi je člověk vázán na určitá vjemová schémata, a tak v každé kultuře je dána určitá variační šíře chování a zkušenosti.

„Socializace je učení...“ diferencovanému chování na základě osvojování společenských norem, zvyků a kulturních způsobů chování a prožívání vůbec. Autoři podávají obsáhlý přehled dosavadních studií zabývajících se socializací všech dimenzí psychické činnosti (např. i výrazu, což v behavioristických publikacích nebývá obvyklé) a podrobně rozebírají podstatu socializace, proces učení, který však přesahuje princip klasického podmínování. Jednotlivá data jsou ilustrována četnými kulturně antropologickými příklady. Médii socializace jsou zpočátku rodiče, později učitelé, pastoři a jiné osoby veřejného života (u primitivních kmenů např. medicinmani). Socializace spočívá jednak v modifikaci původního naivního a impulsivního chování, jednak ve vytvoření zcela nových forem chování, korespondujících s potřebami skupiny. Důležitými faktory socializace jsou: posilování a utlumování na základě sociálních odměn a trestů; nápodoba, identifikace a participace v životě skupiny. Spolu se socializací dochází k různým změnám v pudovém zaměření individua (sublimace, přenos, projekce, kompensace atd.). „V průběhu socializace dochází k vytvoření symbiotického vztahu mezi individuem a kulturou.“

Rodina je mediátorem společenského vlivu, který utváří osobnost dítěte — „rovněž osobnost je naučena, jako sociální chování“. Biologické dispozice organismu vytvářejí hranici potenciální variability forem chování. Mnozí lidé se učí cílům, které jsou důležitější než sám život a „zachování života není pro člověka jediné rozhodujícím faktorem“. Také předměty a události jsou na základě různých faktorů vnímány strukturované a akcentovány, především v souvislosti s uspokojováním tělesných potřeb. Miller a Dollard (1941) vypracovali schémata sociálního učení, v němž důležitou roli hrají zvláště sociální formy posilování a utlumování produkováných reakcí. Důležitým faktorem vytváření zábran u dítěte je nesouhlas (nelibost) rodičů. Závisí však velmi na formách výrazu tohoto korektivního postoje a na tom, jakou hodnotu rodiče pro dítě představují.

Autoři pak podrobně rozebírají proces sociálního učení, jeho formy, dynamiku atd.

Nápodoba pokládá za naučené chování. V procesu socializace dochází také k přeměnám původních pudových tendencí (náhražka, sublimace, přenos, kompenzace, projekce, racionalizace atd.). Dále je podrobně analyzován vliv kultury a různých forem společenského života na individuum.

Druhý díl je uzavřen pojednáním o kriminalitě a sociální patologii.

Třetí díl pojednává o vztazích individua a skupiny, především o faktorech určujících postavení jedince ve skupině, o způsobech akceptace skupinových norem, vytváření a přebírání společenských rolí, skupinových procesech, strukturách, organizaci skupin atd. Velmi zajímavá jsou pojednání o stěžejních sociálně psychologických problémech: statusu, postojích, míněních, vůdcovství aj.

Kniha je psána s neobyčejnou pedagogickou citlivostí, problémy jsou plasticky ilustrovány a dokládány množstvím konkrétního materiálu. Skoda, že u mnoha citátů nejsou uvedeni jejich autoři. V knize je rozlišována dimenze vnitřního a vnějšího duševního života, což dovoluje autorům poněkud opustit konvenční behavioristickou pojmovou výstavbu. Zůstávají však v podstatě u tradičních kategorií americké sociální psychologie neobehavioristického typu a nezačínají do svého systému důležité intrapsychické sociogenní fenomény, jako svědomí, sebevědomí atd. Od doby vydání této knihy pokročila již teorie sociálního učení, zvláště v pracích H. O. Mowrera (1962), byla rozvinuta teorie sociální interakce, zejména G. C. Homansem (1961) a získáno mnoho dalšího materiálu. Vyčerpávajícím způsobem je podána problematika sociální komunikace. Širší záběr a hlubší analýza by vyžadovala problematika sociální motivace. V učebnici chybí konvenční kapitola o osobnosti, která bývá mostem mezi obecnou a sociální psychologií a je zde vykompenzována analytickou aspektací procesu socializace, což není tak statické, ale ani dostatečně integrující hledisko.

Kniha manželů Hartleyových je velmi dobrou příručkou, jež přináší velmi mnoho cenných informací, postavených v nekonvenčním světle do nových souvislostí. Svým širokým záběrem, množstvím zpracovaného materiálu a pokusem o systematický výklad je stále jednou z nejlepších knih o sociální psychologii.

Milan Nakonečný